

Историја

КАКО ГОЛЕМИТЕ ПАНДЕМИИ
ЈА МЕНУВААТ ПОЛИТИКАТА:
ЦРНАТА СМРТ ОД 14 ВЕК И
ДЕНЕШНИОТ КОВИД

Зошто регионите кои биле најтешко погодени од Црната смрт и со огромна смртност сѐанале многу подмокрајски во наредните векови? Дали тоа може да има некакво значење и за сегашнава ковид пандемија?

Љупчо Поповски
Авторот е новинар

Долги години историчарот Самјуел Хантингтон и неговата теза дека светот по Студената војна ќе биде дефиниран со „судир на цивилизации“ беа како тотем околу кој се вртеа не само либералните мислителите и политичари туку и оние кои беа и на конзервативниот и крајниот десен пол на политиката. Тоа во првите две децении по падот на берлинскиот ѕид изгледаше како точно предвидување. Но сега, во последниве десетина години, таа теза се покажа како сосема погрешна.

Како што напиша познатиот професор по историја и меѓународни работи Харолд Џејмс од Унверзитетот Принстон, сега имаме судир на култури во цивилизациите, што на крајот ја прави самата цивилизација невозможна – или барем нефункционална. „Од ковид-19 до геополитика, секое прашање сега е предмет на културна војна. Превезот на пристојноста е откинат“, вели Џејмс.

Кога дојде финансиската криза 2007–2008 година чувството на паника како да стана норма. Таа беше апсолутен поттик за популизмот. Не само Трамп туку и „Брегзит“, Орбан, Качињски, Салвини изртеа од семето на оваа паника која на бегрижното богато минато гледаше како на загубен рај. И кога изгледаше дека мо-

ралното и економското закрепнување конечно дојде, пандемијата со ковид-19 го уништи светот. Ги осиромаша државите, предизвика неверојатни страдања и жртви, ја цементираще себичноста на богатите. И наместо да го промени политичкиот и општествениот пејзаж, таа ги зголеми богатствата на најбогатите до вселенски размери, а остави милиони работници без работа. Светот влезе во конфузија од која не знае како да излезе.

Кога ќе треба да се чисти таванот ќе дојде и дебатата за да се идентификуваат непостоечките концепти. Целта би била да се направи простор за нови идеи – промена на реалноста. За да ги запреме бескорисните борби, како што вели Харолд Џејмс, треба да отфрлиме сè што не предизвикува креативност.

За да се свртиме кон креативноста и промена на реалноста, многумина политички истражувачи погледнаа 700 години наназад, во времето кога населението на Европа беше буквално преполовено со страшната бубонска чума или како што се нарекува Црна смрт. Резултатот беше неочекуван – регионите во Европа кои беа најтешко погодени од Црната смрт се многу подмокрајски неколку векови подоцна.

Може ли ова да биде некаква водилка за излегувањето на општествата од оваа

Фреска од 1445 година во Палермо од анонимен сликар, прикажувајќи го „Триумфот на смртта“, додека скелет јавува скелетен коњ и ги зема своите жртви

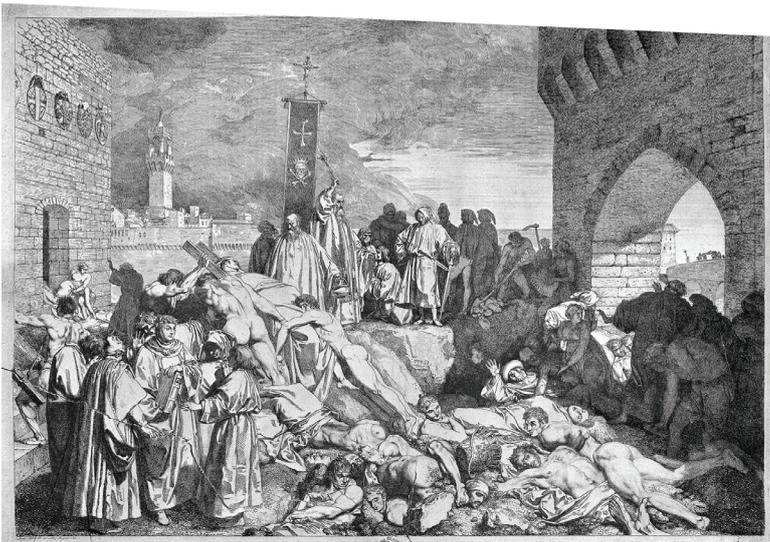
пандемија? Сигурно тоа нема да се знае веднаш сега, но во децениите кои ќе следуваат некои држави ќе извлечат подлабоки поуки како ги организираа своите општества, колку се почитуваа препораките на здравствените власти (без оглед на многубројните гласни протести, но во основа минорни) и како тие општества заедно го бараа излезот со најмалку лузни од пандемијата.

Промена на политиката и на правата

Двајца професори, Даниел Гингрич, кој предава политика на Универзитетот на Вирџинија, и Јан Фоглер, кој предава квантитативна социјална наука на Универзитетот на Констанц, Германија, неодамна објавија едно пошироко истражување за чумата од 14 век и за тоа како ковидот ќе ја промени политиката. Ова се извонредни наоди

од кои многу беа познати и претходно, но нивното синтетизирано претставување навистина е длабоко поучно. Од историјата треба навистина да се учи, но не онака како што се прави на балканските простори – главно со митови и стереотипи.

Пред речиси 700 години, Европа ја доживеа најразорната поединечна пандемија во запишаната човечка историја. Во период од четири години (1347–1351), чумата чекореше по ужасен пат низ поголемиот дел од континентот, одземајќи ги животите на околу половина од населението. Иако не се знае точно колку жители имала Европа тогаш, се претпоставува дека бројот на жртвите бил најмалку 120 милиони. Економските активности како рударството и металургијата целосно запреле. Во некои случаи, селата изградени околу земјоделските површини биле целосно напуштени

Гравура на ужасите на чумата во Фиренца од уметникот Луиџи Сабатели, создадена околу 1801 година, искористена како илустрација за „Декамерон“ на Бокачо, збирка приказни напишани веднаш по првиот голем бран во средината на 14 век

Уметничкото дело „Големата чума во Лондон“ од Вилијам Блејк, од 1779 година, го прикажува страдањето од бубонската чума

за да бидат проголтани од шумите. Во тоа време хроничарите ја нарекуваа пандемијата како „Големата смртност“ – денес ја знаеме како Црна смрт.

Чумата дошла во Европа од исток, најверојатно преку трговските патишта познати како Патот на свилата преку копно, а секако со брод преку океанот. Црната смрт – комбинација од бубонска, септикемична и пневмонична чума пренесувана од стаорци – добивала на интензитет на исток и била пренесена од трговците од

Ценова. Во 1347 година златната орда на монголскиот кан Џанибек го опседнала градот Кафа на Крим (денешна Феодосија) кој бил под управа на Ценова. Војниците на Џанибек умираше од чума пред ѕидините на Кафа и не успеваа да го освојат градот. Џанибек ги катапултирал труповите на умрените војници над ѕидините на градот, зарадувајќи ги луѓето од Кафа преку нивниот контакт со трупови во распаѓање. На крајот, голем број жители на градот побегнале со бродови; прво пристигнале во пристаништата на Сицилија, а потоа во Марсеј и други од каде што чумата се проширила во внатрешноста на континентот. Заразените обично умираше во рок од три дена откако ќе ги покажале симптомите, а бројот на загинати се зголемил толку брзо што луѓето од Европа немале време да сфатат што се случува и зошто или што треба да направат во врска со ситуацијата. Половина од населението на Париз (кое тогаш изнесувало 100 000) умрело; 60 отсто од жителите на просперитетната Фиренца (тогаш имала околу 120 000) до 1351 година биле починати; исто така 60 отсто од населението на Хамбург и на Бремен исчезнале; сличен процент на умрени во тие години имал и Лондон.

Еве некои од деталите на истражувањето на Гингрич и на Фоглер.

Наследството на Црната смрт оди подалеку од човечкото страдање. Страшната пандемија не го опустоши само населението во областите што ги погоди најтешко; уби цели социјални и економски институции – особено оние кои, до тој момент, ја ограничуваа човековата слобода и го задушуваша просперитетот.

Но, интересно е дека оние региони кои доживеале најголема смртност и најобемно уништување почнале да изгледаат поинаку од оние кои поминале подобро. Во регионите со најголем број смртни случаи, моќта и социјалната положба на работниците нагло се зголемила, додека експлоататорските работни практики се распаднале. Како последица на тоа владата, особено на локално ниво, станала значително подемократска и инклузивна – ефекти кои сè уште може да се видат со векови подоцна.

Денес можеби сме сведоци на раните фази на сличен развој. Неодамнешниот

пораст на работници кои ги напуштаат работните места со ниски плати, во голема мерка како последица на ковидот, особено во индустријата за одмор и угостителство, ги остави работодавците да се борат да ги пополнат празните позиции. Некои сугерираат дека пандемијата на короната и нејзините последици, барем на краток рок, ја зголемиле преговарачката моќ на трудот. Историјата на Црната смрт сугерира дека промените во понудата на работна сила предизвикани од пандемијата може да имаат важни и долготрајни економски и политички последици.

Што разбираше медицината?

Како точно Црната смрт имаше вакво влијание? Средновековната медицина не разбираше ниту како се шири чумата ниту како може да се лекува. Денес знаеме дека чумата првенствено се пренесува на луѓето со заразени болви од стаорци, но лекарите во 14 век најчесто ја припишувале болеста на отров во воздухот. Болеста денес лесно се третира со антибиотици, но третманите во тоа време се состоеле од неефикасни и потенцијално штетни процедури како што било испуштањето крв. Ако се дозволи да го продолжи својот тек, чумата има исклучително висока смртност – приближно 60 до 70 проценти од заболените лица ќе подлегнат на болеста. Така, кога чумата навлегла во Европа преку трговските патишта со Централна Азија, резултатот бил катастрофа од незамислива големина.

Лекарите своето медицинско знаење првенствено го засновале на работата на римскиот лекар Гален (130–210 н. е.), како и на Хипократ (460 – околу 370 пр. н. е.) и Аристотел (384 – 322 пр. н. е.), но многу од овие дела биле достапни само во преводи од арапски копии и, често, лоши. И покрај тоа, делата што ги имале биле искористени најдобро што можеле.

Лекарите и другите даватели на нега умираше со алармантна брзина додека се обидуваа да ги излечат жртвите на чума користејќи го нивното традиционално разбирање. Веќе во 1349 година станало јасно дека луѓето закрепнале од чумата или умреле од неа без навидум никаква причина. Лечењето што го вратило здравјето на еден пациент не успевало на следниот.

„Триумфот на смртта“, слика на холандскиот уметник Питер Бројгел Постариот, масло на панел, насликана во 1562 година

Les Très Riches Heures du Duc de Berry, средновековна илуминирана ракописна илустрација што ја прикажува работата на земјоделски имот. Во заднина Месулин лета во форма на змеј над замокот Лузињан, 1412 – 1440 година

Lazzaretto Vecchio, остров до Венеција, првата постојана болница за чума во светот изградена во 1423 година

Џакопо Тинторето, детаљ од „Дрската змија“ што прикажува мртви луѓе и тела на умирање за време на чумата од 1575 до 1577 година

По чумата, лекарите почнале да ја испитуваат нивната поранешна практика на прифаќање на знаењето од минатото без приспособување на тогашните околности.

Смртта на толку многу теоретичари, кои порано пишувале или преведувале медицински трактати на латински јазик, резултирало со пишување нови дела на народни јазици. Ова им овозможило на обичните луѓе да читаат медицински текстови кои ја прошириле основата на медицинското знаење. Понатаму, болниците се развиле во институции кои поблиску

наликуваат на оние во денешно време. Претходно болниците се користеле само за изолирање на болни луѓе; по чумата станале центри за лекување со многу повисок степен на чистота и внимание на грижата за пациентите.

Ефектите од масовната смрт врз економското богатство на работниците биле длабоки. Во предвечерието на Црната смрт, Европа се карактеризирала со феудализам, хиерархиски социјален и економски систем на чиј врв биле воени аристократи (и свештенството) и голема маса селани работници на дното. Бидејќи економијата била претежно земјоделска, капиталот на елитата се чувал речиси исклучиво како земја. Селаните биле врзани за оваа земја преку силно експлоататорски систем на принудна работа наречен крепосништво, кое во голема мера ја ограничило мобилноста на работниците.

Демографскиот колапс предизвикан од Црната смрт бил фундаментален шок за овој систем – барем тоа било во областите каде што смртноста од чумата била голема. Основните закони на понудата и побарувачката објаснуваат зошто. Во областите каде што чумата силно удрила, таа ја desetкувала работната сила. Во исто време, болеста го оставила главното капитално средство на повисоките класи, земјиштето, целосно недопрено. Така, едниот фактор на економското производство, трудот, одеднаш станал оскуден и скап, додека другиот, земјиштето, станал изобилен и евтин. Резултатот бил масовно зголемување на преговарачката моќ на селаните. Така, работниците можеле да бараат подобри работни услови, да го подобрат нивниот пристап до земјиштето и да мигрираат во градовите. Во годините веднаш по Црната смрт, крепосништвото пропаднало и било заменето со наемна економија заснована на слободна работна сила.

Чумата ставила крај на крепосништвото

Сепак, ваква реакција на Црната смрт не се случила низ цела Европа. Иако голем дел од Западна Европа (вклучувајќи и некои западни области на она што сега го гледаме како Германија) страдал од чума со особено висок интензитет, Источна Ев-

ропа, која била помалку изложена на трговија и имала поретко човечко населување, забележала значително помалку смрт. Следствено, во источните делови на Европа, вклучувајќи го и источниот дел на Централна Европа во која се зборува германски, системот на крепосништво опстојувал со векови подолго отколку на западот.

Областите во Централна Европа кои доживеале висока смртност од Црната смрт развиле поинклузивни политички институции на локално ниво, како што е употребата на избори за избирање градски совети. Овие промени првично произлегле од промените во организацијата на земјоделството. Во областите каде што Црната смрт тешко ги погодила, елитите биле принудени да децентрализираат голем дел од секојдневната контрола врз управувањето со земјоделството на самите селани. Како последица на овие рани искуства со самоуправувањето, селаните почнале да бараат право да избираат свои службеници. Со текот на времето, тоа довело до пошироко учество во колективната самоуправа на локално ниво. Ваквите искуства поттикнале трајна култура на граѓански ангажман и соработка која се покажала како суштинска за заштитата на слободите на работниците од идните обиди на елитите да ги повлечат придобивките добиени пред Црната смрт. Во југозападниот регион на она што е денешна Германија, на пример, постоењето на институции на локалната самоуправа им овозможило на селаните да се организираат колективно за да се бранат од елитите кои би ги вратиле во ропството на крепосништвото. Тие го направиле тоа со собирање оружје, формирање војски и упади во замоци. Овој подвиг на колективната организација – Селанската војна од 1525 година – го спречило повторното наметнување на работната принуда.

Ниедна споредлива динамика не се појавила во областите кои доживеале ниска смртност од Црната смрт, каде што крепосништвото завршило доцна. Наместо тоа, во овие области елитите ги подложувале селаните на сè поголем број експлоататорски работни обврски. Долгорочните ефекти од оваа голема дивергенција во политичките култури и институционалниот развој биле видливи дури и со векови по-

доцна: граѓаните од регионите кои имале долга традиција на демократски ангажман ги отфрлиле партиите кои биле силно антидемократски во нивната ориентација.

Јужногерманската покраина Виртемберг нуди добар пример за оваа динамика. Виртемберг бил особено силно погоден од Црната смрт. Како последица на тоа, во многу делови на државата, крепосништвото било заменето со форми на локална самоуправа предводени од селаните. Поголемата независност и способност на работниците за колективно организирање значело дека Виртемберг станало едно од најраните и најважните места на Селанската војна од 1525 година. Долгата политичка традиција на локалната партиципативна влада на државата помага да се објасни зошто, во клучните моменти од германската историја, Виртемберг стоел како бастион на либералните вредности во инаку крајно нелиберални времиња.

Значи, искуството од Црната смрт јасно покажува дека пандемиите можат да придонесат за поголема преговарачка моќ за работниците, а можеби дури и за долгорочни придобивки во човековата слобода што одекнува низ вековите. Но, дали денешната пандемија на ковид-19 ќе доведе до трајни социјални промени слични на оние што се среќаваат во средновековна Европа? Тешко е тоа денеска да се процени бидејќи ниту деструктивната моќ на денешната пандемија ниту технолошките ограничувања на економијата се споредливи – иако некои од динамиките на општествените промени на кои моментално сме сведоци наликуваат на оние забележани во пресрет на Црната смрт.

Сепак, начинот на кој придонесе ковидот за тековниот недостиг на работна сила е различен од она како Црната смрт го стори тоа, што има импликации за тоа колку долго ќе траат ефектите од пандемијата. За разлика од средновековна Европа, денешниот недостиг на работна сила е предизвикан од комбинација на секундарни пандемични ефекти – а не смрт на работници. Поточно, многу работници кои би работеле малку подолго пред да се пензионираат или кои се мачеле да најдат работа во економијата пред ковид ја напуштиле активната работна сила. ■